

Inhoud

	Voorwoord	9
1	Van bijzonder belang: vogels uit de Steentijd	13
2	In de catacomben: vogels in het oude Egypte	30
3	Praten over vogels: ontluikende wetenschap in Griekenland en Rome	46
4	Herentijdverdrijf: jagen en opzichtig smijten met geld	68
5	Renaissancedenken: delen van vogels	94
6	De Nieuwe Wereld van de wetenschap: Francis Willughby en John Ray ontdekken vogels	115
7	Afhankelijk van vogels: achteloze consumptie	148
8	Het einde van God door vogels: Darwin en de ornithologie	179
9	Een gevaarlijk soort bigamie: de tijd doden	206
10	Vogels kijken en het licht zien	234
11	Een hausse in het vogelonderzoek: gedrag, evolutie en ecologie	256
12	Het spook van de reuzenalk	277
	Epiloog	303
	Dankwoord	313
	Noten	317
	Bibliografie	339
	Register	357

Voorwoord

Toen ik zes jaar oud was had ik het grote geluk een leraar te hebben – meester Govett – die even dol was op vogels als op kunst. Hij las ons voor uit *Great Northern?* van Arthur Ransome, een verhaal over kinderen die op avontuur gaan en op de Buiten-Hebriden een broedend paar ijsduikers ontdekken, vogels die op het punt staan te verdwijnen. Vervolgens kregen we de taak taferelen uit het verhaal te tekenen. Omdat hij wist dat ik van vogels hield – een belangstelling die mijn vader bij me had aangewakkerd – vroeg meester Govett me de vogel zelf te tekenen. Ik weet nog hoe trots ik was dat ik voor die bijzondere taak werd uitverkoren. Hij zal niet hebben bevroed dat die eenvoudige stimulans mijn leven zou bepalen.

Die ervaring werd kracht bijgezet door een bijzonder toeval. Toen ik een paar jaar later met mijn vader over een verlaten strand aan de oostkust van Schotland liep, stuitten we op een wanhopige ijsduiker. Zijn heldere zwart-met-witte verenkleed deed vermoeden dat hij in goede conditie was, maar er was iets mee aan de hand, want hij probeerde niet te vluchten. In zijn ongemakkelijke houding, want zo staan duikers nu eenmaal, keek hij ons met zijn bloedrode ogen verslagen aan, zo leek het; hij was het slachtoffer geworden van olievervuiling, die in die tijd vaak voorkwam in zeeën overal ter wereld. Ik kon niet geloven dat de vogel die ik voor meester Govett in de klas had getekend hier pal voor mijn neus stond. We konden niets voor het arme dier doen, en toen we het strand verlieten en ik omkeek, zag ik dat een hond hem de zee in joeg.

Die beide voorvallen, besef ik nu, waren bepalend voor mijn leven en legden de kiem voor mijn liefde voor vogels, mijn bezorgdheid over hun

welzijn, mijn hang naar avontuur in ruige gebieden en mijn waardering voor enthousiaste, deskundige leermeesters. Enkele jaren later, toen ik in Nova Scotia wachtte op een vlucht naar het poolgebied om er onderzoek te doen naar zeevogels, lag ik 's nachts te luisteren naar de klaaglijke roep van ijsduikers, die spookachtig weerklonk op de meren in de buurt.

Mijn schoolprestaties hielden niet over, maar dankzij mijn belangstelling voor biologie – en een paar mazzeltjes – kon ik van mijn obsessie voor vogels mijn loopbaan maken. Het is een roeping die me de vele manieren heeft laten inzien waarop mensen een band met vogels aangaan, van degenen die duiven voeren in een stadspark of vogels fokken in een volière in hun achtertuin tot degenen die voor hun plezier op vogels jagen of om ze te eten, en van degenen die wedstrijdduiven africhten alsof het topatleten zijn tot degenen die vogels bestuderen om ze levensecht af te beelden. We kunnen vogels op talloze manieren kénnen, en die kennis, of het nu die van een vakman is of van een amateur, wetenschappelijk is of anekdotisch, verschaft ons inzicht in de natuur zelf. De coronapandemie leidde tot een toenemende belangstelling voor vogels kijken, als fysieke en geestelijke ontsnapping aan de knellende banden van de lockdowns. Is er een beter bewijs van de emotionele weldaad van de natuur en de noodzaak om te beschermen wat er nog van over is?

In de conservatiebiologie is een veelgebruikte term in omloop – de *shifting baseline*, het ‘verschuivende ijkpunt’ – waarmee wordt uitgedrukt dat de huidige generatie jammer genoeg niet goed in staat is in te schatten hoe eerdere generaties tegen de natuur aankeken, omdat haar enige ijkpunt de natuur uit haar jeugd is. Van zo'n verschuivend ijkpunt is ook sprake in onze relatie tot vogels.

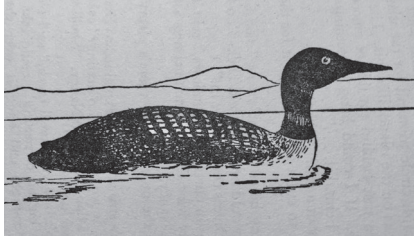
Het is verleidelijk om aan te nemen dat de generatie van onze ouders zich net zulke zorgen maakte over de wereldwijde afname van het aantal vogels, maar dat blijkt niet het geval. Het besef dat talloze vogelpopulaties op rampzalige wijze krimpen ontstond pas aan het einde van de twintigste eeuw. Wanneer we naar nog een paar generaties eerder kijken, was de houding tegenover vogels toen heel anders en werden die vooral beschouwd als hulpbron, waarvan het vlees, de veren en (voor onderzoek) de huid en de eieren konden worden geëxploiteerd. Of ze werden gedood omdat ze de mens in de weg zaten.

Mijn doel met dit boek is mijn enthousiasme voor vogels te delen en uit te leggen hoe onze relatie met ze in de loop der tijden is veranderd. Het is een reis die verschillende continenten en twaalf millennia omspant, inclusief mijn eigen reis als vogelonderzoeker: van de grotschilderkunst van onze voorouders uit de Steentijd, de catacomben vol vogels in het Nijldal van de oude Egyptenaren en het klassieke Griekenland en Rome via het begin van de geschreven geschiedenis over vogels, de zogeheten duistere middeleeuwen en de fanatieke obsessie met de valkerij, tot aan de dageraad van de wetenschap, de herwaardering van de klassieke kennis en de gemeenschap op de Faeröer-eilanden die eeuwenlang bijna uitsluitend afhankelijk was van vogels en, tot slot, Darwin en de hang naar objectieve kennis. We gaan in op de negentiende-eeuwse Britse manie voor losse exemplaren en op de wildgroei aan ornithologische organisaties die ontstond toen de wetenschap de wind in de zeilen kreeg. In de twintigste eeuw observeerde men voor het eerst vogels en werd er veldonderzoek naar gedaan, wat de aanzet vormde tot een uitzonderlijke bloei van kennis en liefde voor vogels. Tegenwoordig bestaat wereldwijd massale aandacht voor vogels, van het terloopse ‘Heb jij deze lente al een koekoek gehoord?’ tot meer wetenschappelijke aandacht, mede dankzij nieuwe ontdekkingen, zoals zendertechnieken, die ons in staat stellen de trek van koekoeken en van andere vogels van moment tot moment te volgen.

Ik heb mijn passies voor de wetenschap, de kunst en de geschiedenis gecombineerd om de schijnwerper te richten op de vele manieren waarop we met vogels omgaan. Die historische, brede aanpak is het resultaat van levenslang ornithologisch onderzoek en openlijke betrokkenheid, die voortkomen uit een voortdurende fascinatie voor de herkomst van onze liefde voor vogels en voor de natuur als geheel. Door te benadrukken dat onze huidige, grotendeels empathische relatie tot vogels mogelijk van tijdelijke aard is, hoop ik dat we ze in de toekomst beter kunnen beschermen.

Ons verhaal begint in Zuid-Spanje, in een niet erg bekende Andalusische grot uit de Steentijd. Onze verre voorouders staan er niet bepaald om bekend dat ze vogels op rotsschilderingen afbeeldden, want daarvan zijn er maar weinig bekend en ze liggen bovendien ver uit elkaar. Maar in deze ene, niet heel diepe grot bevinden zich veel meer vogelafbeeldingen dan die in

alle andere bekende grotten bij elkaar. Voor mij belichaamt die grot meer dan enige andere locatie het begin van onze relatie met vogels.

Ijsduiker (uit Ransome, 1947).

I

Van bijzonder belang: vogels uit de Steentijd

Hoelang betoveren vogels ons al?
Voor eeuwig, lijkt het.

GRAEME GIBSON (2005)

Ik heb nog nooit zoiets gezien.

Cueva del Tajo de las Figuras kun je naar archeologische maatstaven nauwelijks een grot noemen. Het is eerder een hap uit een zandstenen klif. Maar binnenin is het alsof ik door een baarmoeder word omsloten. De grot, waar je bijna niet rechtop in kunt staan, meet van de ene naar de andere kant 4 meter en is 2 meter diep. Ik zit ongemakkelijk op een gladde, oplopende bodem die in de loop van duizenden jaren door de voeten van misschien wel miljoenen bezoekers is gladgesleten, en de wand bevindt zich slechts enkele centimeters van mijn gezicht. Het is er licht, totaal anders dan in de donkere grotten die ik elders heb bezocht. En in dit licht zie ik groepen vogels.

Dit bescheiden, ondiepe onderkomen is de wieg van de westerse ornithologie: de bakermat van het onderzoek naar vogels. De muren zijn bedekt met een uitbundige, neolitische fries van ruim tweehonderd vogels. De glooiende wanden krioelen van flamingo's, reigers, roofvogels, kluten en vele andere vogelsoorten, prachtig afgebeeld, de meeste in rode oker, maar sommige in wit en geel. De afbeeldingen zijn zo'n 8000 jaar oud.

Deze uitzonderlijke overdaad aan vogels in El Tajo werd aan het begin van de twintigste eeuw ontdekt, of beter: aan de wereld geopenbaard, door

Willoughby Verner poseert, klaar om in actie te komen (met dank aan J. Whitaker).

een vogelaar, namelijk kolonel William Willoughby Verner. De plaatselijke inwoners, die Verner op de grot wezen, gingen ervan uit, zoals bij alles wat ze niet begrepen, dat de schilderijen het werk waren van de Moriscos – de Moren – die dit deel van Spanje zeven eeuwen lang hadden bestuurd.

De veelzijdige Willoughby Verner was soldaat, militair historicus, natuurhistoricus, kunstenaar en een onverschrokken avonturier met een obsessie voor vogels. Op foto's uit zijn hoogtijdagen, in de jaren tachtig van de negentiende eeuw, staat hij met een grote snor, een hoed met brede rand en allerlei leren stroken, lussen en riemen waaraan zijn jachtattributen, foto-toestel en verrekijker hangen.

Verner, in 1852 geboren in Edinburgh, was een volwassen variant van een padvinder: hij was enthousiast, zat vol energie en had een grote belangstelling voor wilde dieren. Zoals zovelen van zijn generatie was hij ook een 'sportsman', oftewel een jager, die op vogels joeg en in bomen klom om eieren te verzamelen. Op zijn tweeëntwintigste nam hij dienst in de Rifle Brigade en werd hij naar Gibraltar uitgezonden. Later nam hij in Afrika deel aan de Nijlexpeditie (1884-1886) en de Tweede Boerenoorlog (1899). Tijdens die laatste struikelde zijn paard in galop en kwam boven op hem terecht. Hij raakte zwaargewond, brak een been en liep een kneuzing aan zijn hart op. Verner, inmiddels tweeënvijftig, werd naar Engeland teruggestuurd en zwaaide in 1904 af als kolonel. Zodra hij weer beter was – hij herstelde goed, maar zijn been was voor altijd mismaakt – keerde hij terug naar Zuid-Spanje om er een huis te bouwen en zijn ornithologische bezigheden voort te zetten in een gebied waar het wemelde van vogels.

Vanaf het begin van de achttiende eeuw was Gibraltar, 'de rots', in handen van de Britten en was er een garnizoen gelegerd. Naar het schijnt had een schietgrage officier een van de befaamde apen doodgeschoten, met als gevolg dat er een verbod was ingesteld op het schieten van wilde dieren. Verner zag zich genoodzaakt zijn vogeltrofeeën elders te betrekken. Toen hij achtereenvolgens in de jaren zeventig en tachtig van de negentiende eeuw in Gibraltar was gestationeerd, reed hij tijdens verlof te paard naar de zuidwesthoek van Andalusië om er op zoek te gaan naar vogels. In die tijd was het Spaanse platteland een moeilijk begaanbaar, deprimerend gebied voor reizigers. In zijn *Handbook for Travellers in Spain* uit 1845 waarschuw-

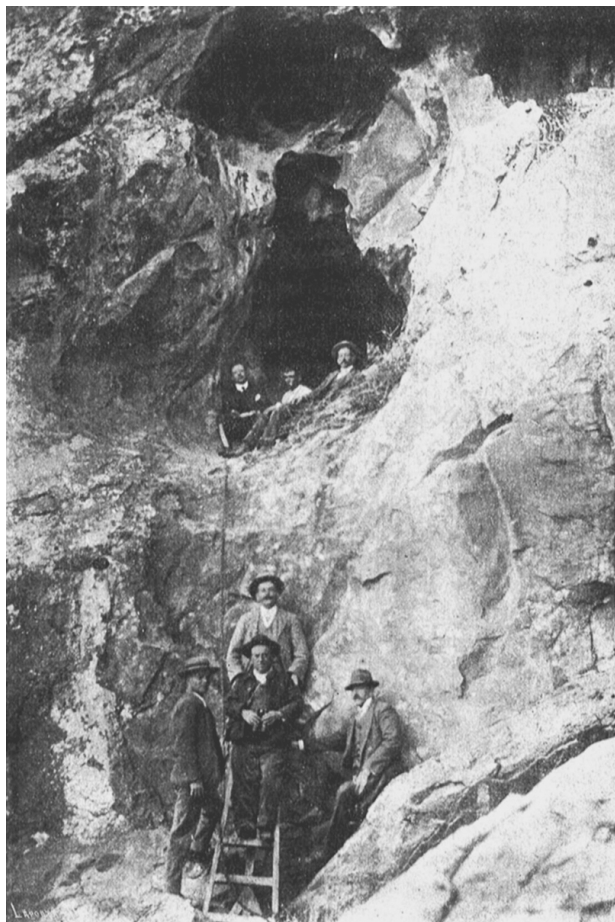

Foto van El Tajo de las Figuras, met enkele onbekende mensen erop, aan het begin van de twintigste eeuw (uit Molina, 1913).

de Richard Ford voor goedkope herbergen met kamers waarvan de muren ‘vaak vol vlekken zaten van de nachtelijke strijd’ tegen bedwantsen, of ‘Franse lieveheersbeestjes’, zoals hij ze noemde. Nog in de jaren zestig van de vorige eeuw hadden Engelse reizigers in het Spanje van Franco moeite met het gebrek aan hygiëne op het platteland. Verner meed die riskante gastvrijheid door te kamperen of gebruik te maken van zijn bescheiden jachthut in de buurt van het dorpje Tahivilla, naast een gebied vol vogels:

het waterrijke natuurgebied Laguna de la Janda. Zijn dagboeken uit die tijd zijn weinig meer dan opsommingen van de vogels die hij schoot en nesten die hij uithaalde. Maar wat voor opsommingen! De stortvloed aan vogels is naar huidige maatstaven bijzonder: enorme groepen grote en kleine trappen, kraanvogels, ooievaars, ibissen, reigers, haviken, eenden en ganzen.

In mei 1901, toen Verner te paard langs de desolate noordrand van de La Janda-lagune reed, wees zijn Spaanse gids, Eduardo Villalba, op een grote rotsput en vertelde hem over de El Tajo-grot en de daarin aanwezige *obras de los Moros* ('werken van Moorse oorsprong'): afbeeldingen van 'hertenbokken, wolven en steenbokken, en daarnaast mannen, vrouwen en allerlei andere zaken'. Verners kwetsuren waren echter nog vers en beletten hem omhoog te klimmen om op onderzoek uit te gaan.

Later schreef hij:

Ik ging zo op in mijn vogelhobby en had er al die jaren zo weinig benul van dat mensen uit de prehistorie de gewoonte hadden tekeningen op dergelijke locaties te maken, laat staan dat ze tot op de dag van vandaag in zulke open, toegankelijke grotten bewaard waren gebleven, dat *ik er nooit naar op zoek ben gegaan!*¹

Slechts weinigen waren in die tijd op de hoogte van de gewoonten van grotbewoners uit de prehistorie. In 1910 hoorde Verner over een andere grot, verder naar het noorden in de Serranía de Ronda, die tegenwoordig bekendstaat als Cueva de la Pileta ('de Poelgrot'), waarvan de wanden vreemde overblijfselen bevatten. Ditmaal besloot hij met zijn Spaanse reisgenoten een kijkje te nemen. Ondanks zijn kreupele been liet Verner zich omhooghijzen en in de verticale grot vol vleermuizen zakken.

Verners gids was José Bullón Lobato, die de grot op zijn land had ontdekt. Verner was overdonderd door het uitgestrekte netwerk van kalksteengrotten, vol dierlijke voorstellingen en 'mysterieuze tekens en symbolen op wanden in diep verborgen uithoeken, waar eeuwige duisternis heerst'. Het verslag dat hij van 'zijn' ontdekking publiceerde – in 1911 in het Engelse tijdschrift *The Saturday Review* – trok de aandacht van dé 'autoriteit op het